

Kónya Nikolett Ágnes

DUDAR: TÖRTÉNELEM ÉS ÉPÍTÉSZET

1. BEVEZETÉS

*„Az építészet alkalmas arra, hogy általa
értelmezzük kora társadalmát.”*

(Prakfalvi 2002: 286)

Ha a 82-es főútról, Zircről észak-kelet felé kanyarodunk, Nagyesztergárt elhagyva egy kis bakonyi faluba, Dudarra érkezünk. Nemcsak a település dimbes-dombos utcái, hanem történelme is magával ragadó.

Dudar bányásztelepülés. A faluban a bányászat beindulásának hatására jelentős változások kezdődtek: *„A közösség zárt világa akkor már kezdett fellazulni. (...) A visszafordíthatatlan átalakulás akkor következett be, amikor a távolabbi világ minden korábbinál erőteljesebben jelent meg. (...) Ennek a folyamatnak a kezdetén a villamosítás, másik végén a bánya megnyitása áll.”* (Boross–Márkusné 2000: 83)

Ezek a hatások az építőkéltúrán is nyomot hagytak, amelyeket Dudar máig magán hordoz. Mára csak bezárt bánya áll mementóként, mégis vannak olyan vonásai a falunak, amelyek alapján érdemes az építészeti és társadalomtörténeti folyamatok vizsgálatára.

Az egyik ilyen tényező az, hogy 1945 után központi szerephez jutott a bányászat, ami jelentős változásokat indukált. A bánya megnyitásával megkezdődő infrastrukturális és urbanizációs folyamatok hatása a társadalomtörténetben és az építészetben is megjelent.

Egy másik tényező, hogy a rendszerváltás időszakára lényegében meg is szűnt ez a tevékenység.¹

A harmadik – és egyben talán legfontosabb – indok, hogy a bányászat kiemelt hatása mellett jól nyomon követhetőek egy korszak történelmi változásai. Egy település mindig az adott rendszer által életbe léptetett szabályok lenyomata. Tamáska Máté szavaival: *„Benne a lét úgy tárul fel, mint a földtörténet a geológiai rétegekben.”* (Tamáska 2011)

A dolgozat első felében a település történetét mutatom be röviden: Dudar nagy múltjára való tekintettel a kezdőpont a bányanyitás időszaka lesz majd.

¹ Eltekintve attól, hogy a 2000-es években egy dudari Kft. ismét megindította a fejtés Dudar külterületén.

Ezután térek rá a dolgozat fő témájára, az építőkultúra a bemutatására. Sorra veszem a legfontosabb közösségi épületeket. Ezek vizsgálata azért fontos, mert ezek az épületek lényegében kultúrák és társadalmak szimbólumaiként jelennek meg. (Kapitány 2006)

A közösségi épületek bemutatása után a bányát kiegészítő és egyéb ipari épületek, valamint a lakóépületek tanulmányozása következik.

Mivel a település „virágzása” nagyjából 1945 és 1990 közé tehető, ezért ez az időintervallum képezi a vizsgálat tárgyát.

Az egyes fejezeteket saját készítésű és részben egyéb forrásokból rendelkezésre álló fotódokumentáció egészíti ki. Felhasználtam még a dolgozathoz terepen végzett saját megfigyeléseimet, archív forrásokat és a településen készített interjúimat.

2. DUDAR A TÜKÖRBEN – HOGYAN LESZ MÉSZÉGETŐ FALUBÓL BÁNYATELEP?

Dudar község Veszprém megye Zirci kistérségében, Bakony-vidéki település. Története hosszú múltra tekint vissza, a dolgozat témájára való tekintettel azonban leginkább a bányanyitás időszakára, az 1940-es évekre összpontosítunk.²

A második világháború fokozott energiaigénye és a szovjetek észak-magyarországi gyors előretörése miatt az ottani bányászat meggyengülni látszott. A kieső Nógrád és Borsod megyei szén részbeni pótlására gyors megoldást a dudari szénmedence jelenthetett, így a korábbi kutatásokat követően 1944-ben megkezdődött a bánya feltárása. Ezzel párhuzamosan, mivel a szénszállításról is gondoskodni kellett, megkezdődött a zirc-dudari vasútvonal kiépítése.³

Háborús károkat alig szenvedett a falu, áldozatokat azonban annál inkább követelt az orosz megszállás.⁴ A bánya megnyitása jelentős hatással volt a falu életére. A falu alatti kincsekre, a jó minőségű dudari barnaszénre nagy szükség volt.

Az élet egyszerre felpettségült az addig néhány száz lelket számláló falucskában. A bányaüzemhez szorosan tartozó kiegészítő épületek mellett (osztályozó, fürdő, legénységi barakk) létrejött a vasút, a Volán üzemegység, a Bakony-művek helyi gyáregysége (1971-től), az erdészet (1967-től) és a fatelep. A szomszédos Csetényből Dudarra helyezték, a gyógyszerterátiát és a körzeti orvost is.

² A falu múltjáról annyit érdemes megjegyeznünk, hogy mészégetéssel foglalkoztak a falubeliek, s ezt a tevékenységet sokan még az 1970-es években is művelték.

³ A település történetének ismeretében sajátos vonásnak mutatkozik az önállósodás, illetve a szomszédos településektől való függetlenedés folyamata és az ebből adódó érdekellentétek megjelenése. Dudar a bányanyitást követően szoros szimbiózisban élt Zircceel. Egyesek szerint ott „csapódott le” a dudari bánya haszna, s máig vitatott kérdés, hogy melyik település köszönhette fejlődését melyiknek.

⁴ A dudari levették elhurcolásának történetéről bővebben a Gulyás-testvérek Málenkij robot című dokumentumfilmje tanúskodik.

A kitermelés folyamatosan emelkedett, az eredeti lejtőszakna mellé számos kisebb lejtőszaknát létesítettek 1948 és 1950 között. A termelés növekedésével párhuzamosan emelkedett a bányánál dolgozók száma is.

A fennálló hatalom a bányászoknak fokozatosan igyekezett minél több komfortérzetet biztosítani: nemcsak a munkába jutást könnyítették meg (fakaruszokkal⁵ szállították őket a munkába és haza), hanem a lakáshelyzet javítása érdekében 1949-ben 16 bányász iker-lakást építettek, Csirip-telep néven, 1951-ben pedig két 8-8 lakásos készenléti házat is emeltek.

1950-ben létesült Dudaron az ún. Iker-akna, amely a bányászat akkori technikai fejlettségét tekintve nagyon modernnek számított. Az egymással párhuzamosan mélyített két akna egyikében a személy-, anyag-, és meddőszállítás, míg a másikban a szénszállítás volt megoldott.

Ezzel párhuzamosan a külszínen is megkezdték a fejtéseket, majd 1955-ben a Szkip-akna is megkezdte működését.

Dudarnak sajátossága, hogy a falu alatt is hatalmas széntelepek találhatók. „1967-től megindult a falu aláfejtése, vagyis a település alatt található szénvagyon kibányászása. Már 1953-tól különböző mérések folytak, hatástanulmányok készültek. Végül a gazdasági érdek győzött, noha nyilvánvaló volt, hogy kár éri az épületeket. (...) 1970-ben kiterjesztették az aláfejtést, így további 151 épületet öveztek vasbetonkoszorúval. Végül 1983-ban fejeződött be a művelet. 209 megerősített házból huszonnégy lakhatatlanná vált, és lebontották őket.” (Boross – Márkusné 2000:98)

A lakosság, amellet hogy tudta, hogy a kitermelés haszonnal jár, mindazokat a drámai jeleket nehezen viselte, ami ezzel járt: „Mikor elszakadt elő a fal, akkor éppen itthon voltam, mint mikor puskából lőnek, szabályosan lerepedt, úgyhogy a szél befűjt. Pedig már akkor meg volt erősítve (a ház), és mégis. Volt, aki azt mondta, nem merne itt lakni.”⁶

Adatközlőim nemcsak a ház falán megjelenő, ujjnyi vastagságú repedésekről számoltak be, hanem még az is előfordult, hogy reggelre a konyha helyén csak egy gödröt találtak.

Az beszélők, a tehenek nem mertek lépni legeltetésükre sehová, mert féltek, hogy a föld alá esnek, és „amikor robbantás volt a bányába”, a sparheltről felugrott a lábas”.⁷

Az aláfejtések idején építési tilalom volt érvényben, így a falu népessége is csökkent. A lakók bányakár-igényt jelentettek a bányavállalatnak. A kártérítések bírósági úton zajlottak, néhány per azonban még ma is húzódik.

⁵ Fapados, de fűtött bódés buszok.

⁶ Interjú F. B.-val, Dudar, 2012 szeptember 20.

⁷ „200-150 méter, nem tudta mit dőgoznak alatta. Csak repedtek a házak. Annyira repedtek a házak, hogy alakult egy ilyen külföldi kőművesbrigád. Akkor azok aztán az egész falut, a házakat megerősítették vasbeton elemmel. Aztán még évekig-évekig ilyen dolgok vótak. Közbe alatta persze ment a fejtés.” – Interjú T. N.-nel, Dudar, 2012. szeptember 19.

A dudari bányáuzem, mindezen nehézségek mellett, folyamatos teljesítményt nyújtott egészen 1989-ig, nemcsak szén és vizet, de megélhetést is biztosítva az ott dolgozóknak.

A dudari bányát 1991-ben bezárták, s ezzel úgy tűnik megpecsételték a falu sorsát.⁸

A továbbiakban Dudar településszerkezetére térünk ki röviden. A falu hegyvidéki település, amely alapvetően meghatározza arculatát. Dudar településszerkezete nagyon különleges képet mutat.

A török hódoltság idején, a három részre szakadt Magyarországon, kötetlenebb halmazos faluforma alakult ki, ami a korábbi utcás-soros helyett, akár a régi megtartása mellett, szabálytalanul halmozódó épületek hozzácsatlakoztatásával járt együtt. Ez a kép öröklődött tovább Dudar esetében is (Boross–Márkusné 2000).

1. kép: Dudar térképe, 2012⁹

Dudar tradicionális falu. Történelme, ahogyan már utaltunk rá, nagy múltra tekint vissza. A falu annak ellenére is megőrizte tradicionális falusi küllemét, hogy a XX. század második felében komoly ipari fellendülés volt tapasztalható.

⁸ Más formában, néhány éve azonban újra folyik bányászati tevékenység Dudaron.

⁹ www.terkepcentrum.hu

3. ÉPÍTÉSZETI STÍLUSJEGYEK VIZSGÁLATA; A KÖZÖSSÉGI ÉLET SZÍNTEREI

3.1 A vallási élet relikviái és terei

*„Ragyogj felettünk és vond be fénnel életünk,
Borbála, bányászok szép csillaga.”
(Jármai 1994:5)*

Dudar a vallási élet szempontjából is tradicionális jelleget ölt. Az 1930-as években a falu azért volt különleges, mert megőrizte tradicionális mezőgazdasági mivoltát, emellett pedig nemcsak hogy a környezetétől eltérően színmagyar, hanem a zirci apátság tövében ráadásul „szín-református” település.¹⁰

2. kép: A dudari református templom, 2012¹¹

Dudari történelmi múltjából adódóan is a vallási élet változatos színtereivel rendelkezik. „A falunak ugye 80%-a református, itt jobban csak az a katolikus, aki a bánya által, meg ahogy nőszültek.”¹²

¹⁰ Többek között ezért esett Tomori Viola választása 1937-ben Dudarra.

¹¹ Feleky Gábor felvétele

¹² Interjú T.N.-nel, Dudar, 2012. szeptember 19.

A XVIII. század elejére Dudar – ugyanúgy, mint néhány környékbeli falu – református hitre tért, a jelenlegi református templom is ebben a században épült (Boross–Márkusné 2000).

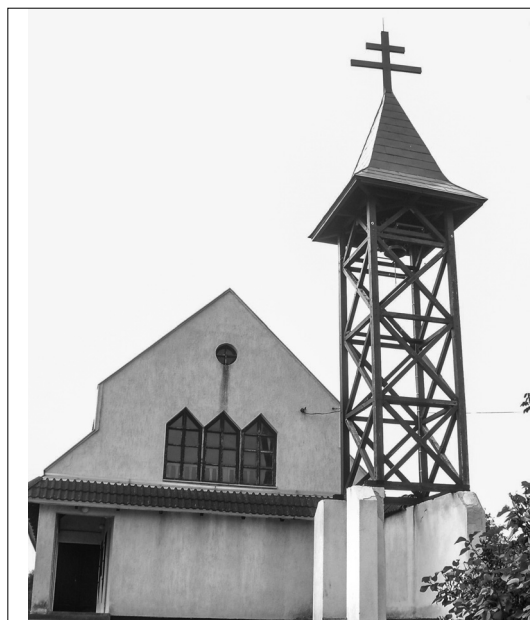
A templom nemcsak a vallási élet színtere volt, hanem sokáig a falu egyetlen köz-épületét jelentette. A mai templom építését 1792-ben kezdték meg, egy nagy és díszes, tornyos kőtemplomot építettek. *„Dudar kőtemploma oldalhajó, kápolnák, sekrestye nélküli teremtemplom, melynek belső elrendezése sajátos légkört áraszt. Fala fehér; mindenféle kép és dísz nélküli. A szószéket az oldalbejárattal szembeni fal közepére építették, vele szemben helyezték el a padokat, teret hagyva az Úr asztalának és a vörös márvány keresztelőmedencének”* (Boross – Márkusné 2000:154).

A templomot 2012-ben Európai Unió forrásból felújították.

Dudaron a katolikusok elsősorban a volt Kisdudar területén éltek. Temetkezési helyet is kaptak, de szentmisére a szomszédos Bakonyánára kellett, gyalog járniuk.

A kommunista hatalom kezdetén a helyi általános iskolában egy szerzetesnővér tanított, de a misére még mindig a szomszéd településre kellett járni a híveknek. Később Kisdudaron, a Polt család otthonának tiszta-szobájában tartották alkalmaikat.

A bányanyitás sok embert vonzott Dudarra. A messzi vidékekről érkezők mind katolikusok voltak, így a katolikus gyülekezet létszáma rohamosan nőni kezdett. 1956 végére már állandó miséző hellyel rendelkezett a közösség.

3. kép: A torony nélküli katolikus templom, 2012¹³

¹³ Ale Éva felvétele

A '80-as években merült fel annak a gondolata, hogy jó lenne egy saját templomot építeni, ennek a terveit 1990-ben jóváhagyta a püspökség. Társadalmi munkában sor is került az építkezésre, de a templom tornya máig hiányzik (Horváth 2000).

A pünkösdi közösség Dudaron 1945-től van jelen. 1949-ben hivatalosan is megalakult a közösség. Ők kezdetben hívek házaiban tartották összejöveteleiket. 1972-ben építették fel imaházukat (Vadon 2000).

4. kép: A pünkösdi közösség imaháza, 2012¹⁴

3.2. A sportélet

A sportélet színterei társadalom-összetartó erővel bírnak. A XX. század második felében szinte minden ember kapcsolatba került a sport valamilyen formájával. 1947-től a fennálló rendszer is nagyon fontosnak érezte a sportot. Az irányított, csoportos sportfoglalkozás egyre nagyobb mértékben érintette a vidéki kistelepüléseket is. Az 1950-es évek Magyarországon a legnépszerűbb sportágnak a futball számított.

Nem volt ez másként Dudaron sem. A sport, mint a „modern” idők terméke jelent meg. Az '50-es évektől labdarúgó küzdelmek résztvevői voltak a dudari ifjak, hogy a falvak közötti foci által oldják az esetleges nemzetiségi és vallási feszültségeket.

A dudari futballpálya kiépítése 1948-ban kezdődött az ún. lukot vagy lukod területén. A vizes, mocsaras erdőszéli réten bányász fiatalok társadalmi munkában alakították ki a pályát. A rendszeres és irányított tömegsport révén később, a futballcsapat mellett női röplabda szakosztály is működött (Földesi 2000).

¹⁴ Felek György felvétele

5. kép: A vásártér, 2012

3.3 Az iskola, mint közösségi épület

A jövő generációinak életét meghatározó intézmény az iskola. Dudarnak már a XVII. században is volt iskolája. 1823-ból ismert a régi iskolaház leírása. A templom szomszédságában állt (a mai óvoda helyén), egy szobát, konyhát, kamrát, istállót és egy színt foglalt magába. A tanításra alkalmatlan szobában felszerelés nem volt, pad és asztal nélkül zsúfolódtak össze nemre és korra való tekintet nélkül a gyerekek, akiket beírtak.¹⁵

6. kép: A régi iskola, 2012¹⁶

¹⁵ 1865-ben a régi iskola udvarában egy új tanoda építése kezdődött. Az 1866-ban befejezett, új cserépfedélű ház kőből épült. Két tanteremből állt, amiket cserépkályhával fűtöttek. Bútorzatát hosszú padok, a tanítói asztal és szék, egy-egy iskolai nagy tábla és térképtartó állvány jelentette.

¹⁶ Felek György felvétele

1959-től megváltozott az iskola székhelye, mert az államosítást követő időszak demográfiai változásai kikényszerítették egy új iskolaépület megépítését. 1960-ban megépült a nyolc osztályt befogadó iskola, a régi tanodába az óvoda költözött. 1982-ben tovább korszerűsítették az iskolát. Első fázisban két tanteremmel és kiszolgáló helyiségekkel, majd tornateremmel bővült. Az új iskola épülete nem hordoz magán szocialista jegyeket: sem a monumentalitásra, sem a típusosságra nem törekszik. Szalagablakai, de még lapos teteje sincs. Csupán az egyszerű és praktikus fehér vakolata.

7. kép: Az új iskola, 2012¹⁷

3.4 Köztéri szobrok, emlékművek

„A köztereken álló, gyakran közadakozásból létrehozott művek mondanivalója, „belső üzenete” többnyire közhely. (...) Az emberi gondolkodás mindenki által tudott vagy ismert csomópontjait testesítik meg. (...) A nemzettudat közhelyeire építenek, miközben erősítik azt.” (Sinkó 1991:9) Ebben a részben köztéri szobrok kerülnek bemutatásra.

Az első világháború után országszerte készültek olyan relikviák, amelyek emléket kívántak állítani az első háború hősi halottainak. Az emlékműállítást a hivatalos politika is kedvezően fogadta, majd kezdeményezte, sőt az 1910-es évek végére már maga, irányította, mondhatni kötelezővé tette. A hivatalos álláspont szerint ugyanis a háború valamennyi áldozatának joga van emlékjelre (Kovalovszky 1991).

Dudaron ma több emlékmű is található (Boross – Márkusné 2000). Az első háború áldozatainak tiszteletére készítenő emlékművet a községháza előtt tervezték felállítani. 1937-ben került sor az avatóünnepségre a községháza előtt.

¹⁷ Felek György felvétele

8. kép: Az első világháborús emlékmű, 2012¹⁸

A szobor monumentálisnak nem tekinthető. Betonból készült talapzatán a világháborús évszám, felette a mészkő oszlopon koszorú és a hősi halottak belevéselt nevei. Az emlékmű tetején egyszerű, a katona ideáltípusát ábrázoló réz dombormű látható. Az emlékmű inkább kegyeleti funkciót elégít ki, nem képvisel jelentős művészi értéket.

Sümege-Schrotta János alkotása mai helyét 1979-ben foglalta el, elköltöztetni pedig azért kellett a községháza előtt, mert a kommunista hatalom nem preferálta az első világháborús emlékműveket.

A bányászatnak és a hősi halottaknak állít emléket az egyik emlékparki szobor. Terméskővel kirakott talapzatán hatalmas vágatboltív látható, mely a folyamatos omlásveszélynek, és azok áldozatainak szolgál mementóul.

¹⁸ Legeza Borbála felvétele

9. kép: A szénbányászat áldozatainak emlékműve, 2012

A másik szobor az emlékparkból egy fából készült, egymásba fonódó motívumokat ábrázoló térplasztika, mely Dudart és testvértelépüléseit szimbolizálja. Póda Károly alkotása.

10. kép: Dudar és testvértelépülései, 2012

3.5. A bánya kiegészítő épületei

A közösségi épületek bemutatásakor legnehezebb dolgunk talán a bánya kiegészítő épületeinek vizsgálatakor van. Hiszen ezek az épületek komoly funkciót töltek be, a róluk szóló (szakirodalmi) feljegyzések száma mégis igen csekély, ráadásul csak az archív fotók szolgálnak alapul. Építészeti szempontból leginkább az iroda-épületek és a kapubejáratok jelentősek.

Dudaron a bánya egyik napról a másikra jutott központi szerephez (Hermann 2000). Földrajzi helyzeténél fogva a falunak kellett a bánya bázisává válnia, azonban a falu infrastrukturálisan erre nem volt felkészülve.

A vasút megépítése után folytatódott a kiszolgáló épületek építése – előtte kezdetleges fabarakokban működött a bányairoda is –, elkészült a szénosztályozó és a szállítópalota a Kossuth akna és az osztályzó között.

11. kép: Osztályzó az iker aknánál¹⁹

„Az aknamélyítések közben a külszínen is egyre több ipari létesítmény magasodott a hajdani szántókon. Aknatornyok, gépházak, víztorony, a pályaudvar sínpárjai felett magasodó szénosztályozó, transzformátorállomás és az épületek mögötti, egyre terebélyesebb meddőhányó változtatta meg a táj képét.” (Boross–Márkusné 2000:114)

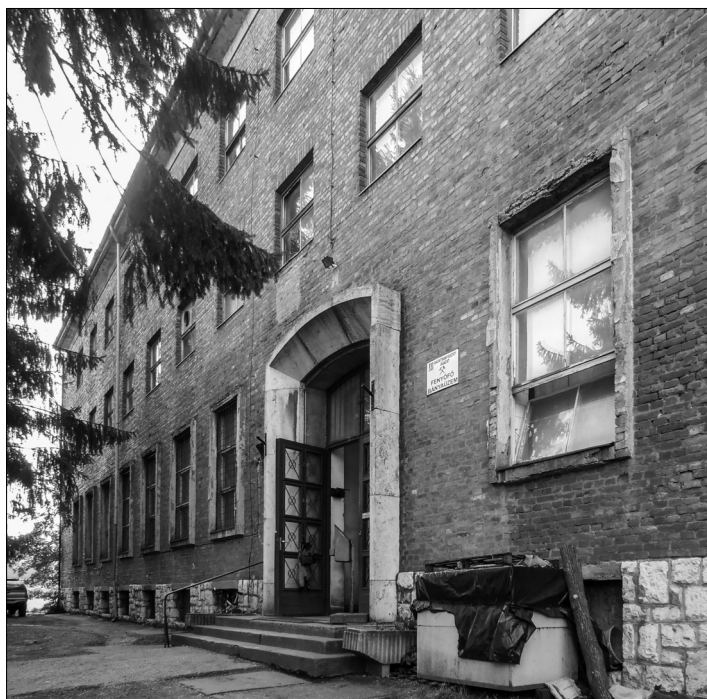
A fentiekből kitűnik, hogy Dudaron nemcsak egyetlen akna köré kellett kiszolgáló épületeket létrehozni, ezek azonban, lévén funkciójuk megegyezett, egymáshoz hasonló arculatot is tükröztek.

Egyetlen épületet szeretnék kiemelni a dudari bányauzem területéről, ez pedig a volt Iker-aknánál még ma is látható bányairoda épülete. A terméskövel gondosan kirakott épület a szocialista dolgozó igényeit szolgálja, amely inkább tömegével és nem részleteivel hat.

¹⁹ Boross – Márkusné 2000

12. kép: A dudari bányauzem, 2012

13. kép: Az egykori fürdőépület, 2012

3.6 Üzemek, ipari épületek

A bányanyitás óriási infrastrukturális változásokat eredményezett Dudaron: üzemek települtek, nyíltak meg. Ennek révén képet kaphatunk a XX. század második felének ipari építészetről is.

A Bakony Művek autóalkatrész gyártó dudari egysége 1971, október 1-jén kezdte meg működését, egy a bányától átvett, kölcsönkapott épületben.

A cég a járművillamosság kooperáció kezdetén telepítette a dudari üzemet, mivel a fejlesztéspolitika fő jelszava az volt, hogy oda kell vinni a munkát, ahol a munkaerő van. Márpedig Dudaron és a környékbeli falvakban volt munkaerő.

A rendszerváltás után sajnálatos módon ez a tevékenység is megszűnt (Horváth 1988).

14-15. kép: Bakony művek. Kint és bent. 2012

4. LAKÓÉPÜLETEK, LAKÓHÁZAK

A lakóépületek szemrevételezésénél is jól látszanak a vizsgált korszak sajátosságai. A következőkben évtizedenkénti bontásban tekintjük át, milyen lakóházak épültek Dudaron a '40-es évektől a rendszerváltozásig.

1940-es évek

A dudari épületállomány vizsgálatakor fontos szempont, amint az a forrásokból ismert, hogy Dudar jobbágyfalu volt. Az épületekről szóló leírások először az 1800-as évek végéről, 1900-as évek első éveiből maradtak fenn.

A falu lakóinak legtöbbje ekkoriban közös udvarokban élt. *„Egy-egy közös udvaron három-négy, de néhány helyen öt-hat ház is állt egymás után egy sorban, néhol egymással szemben. Az egyes portákat nem zárta el kerítés, idegen és ismerős szabadon járt-kelt az udvarokon.”* (Boross–Márkusné 2000:127)

16. kép: Jómódú parasztház az 1800-as évek végén ²⁰

²⁰ Boross – Márkusné 2000

A házakat kőből és vályogból építették, úgy hogy az alapot a kő, a falazatot a vályog jelentette. A tetőzet a század elején még rozsszalmából készült zsúptető volt, ezeket az 1940-es évekre javarészt cserépre cserélték.

A házak belseje a következők szerint alakult: első szoba, konyha és egy hátsó lakószoba. „A lakószoba berendezéséhez tartozott a bejárattal szemben elhelyezett sarokpad, asztal, székekkel, sublót vagy szekrény a ruhák számára és két vagy három ágy, ami a legritkább esetben volt elegendő a családtagok számára.” (Boross – Márkusné 2000:130)

A falu népességéhez viszonyítva jóval kevesebb ház volt, mint más környező településeken. „1925-ben 205 házat írtak össze a faluban, ezekben lakásonként átlagosan hat ember élt.” (Boross–Márkusné 2000:130)

Az első világháború után, az égető lakáshiány enyhítésére, kölcsönök folyósításával próbálták elősegíteni az építkezéseket. „A kölcsönökből létrejött épületeken megmaradt a „FAKSZ-ház” elnevezés. Ez a háztípus bizonyos szabályok, épületanyag-felhasználási előírások figyelembevételével, mintatervek segítségével épült. (...) Az egészséges lakóház városi mintáit követte, a szoba-konyha-kamra beosztást mosókonyhával bővítették, a szobák padlóját faburkolással javasolták, (...) a tetőket cseréppel fedték.” (Sári 2009:23)

17. kép: FAKSZ-ház napjainkban, 2012

A Falusi Kislakásépítő Szövetkezet (FAKSZ) által épített házra példát jelenleg is találhatunk még Dudaron. Igaz, a falu aláfektése miatt már nem eredeti, hanem betonkoszorúval ellátott, felújított, gazdasági épületekkel kiegészített állapotban.²¹

²¹ Interjúrészlet F.B.-val, Dudar, 2012. 09. 20.: „Hát akkor, abba az időbe voltak ilyen FAKSZ-házak. Nem tudom. Hát ez is valami olyasmi lehetett, mert akinek építették akkor, nem tudta fizetni a kölcsönt, oszt akkor az én papám vette meg ezt a házat. Valamikor a '20-as évekbe vehette meg.”

A második világháború előtti években uradalmi földekhez jutott Dudar, így a Veszprém Vármegyei Közzóléti Szövetkezetnek lehetősége volt úgynevezett Országos Nép-, és Családvédelmi Alap-házak építésére. Az Alap célja az volt, hogy a szegényeket kiemelje nehéz helyzetükből, önmaguk fenntartására képes személyiségekké tegye. Ezért több ezer nagycsalád kapott házat, földet, de részesülhettek más szociális juttatásban is. A faluban hét ONCSA- ház épült, a mai Dózsa György utca területén. A tetőformák változatossága és a homlokzaton a népi motívumok tették sajátossá ezeket a típusházakat (Tamáska 2011).

„Az ONCSA- házak jellegzetessége a tornác, szoba, hálófülke, konyha, kamra, mosó elosztás, újítás volt a 6m²-es mosófülke (...) és a lakószobából nyíló nagy hálófülke. A padlózat gyakori alapanyaga a hajópadló, a tetőzet követte a helyi hagyományokat. (...) Falazásánál a vályog a leggyakrabban használt anyag.” (Sári 2009:26)

18. kép: Megerősített ONCSA ház, 2012²²

Dudarra a bánya nagyon kedvező hatást gyakorolt. 1949-ben felépült a Csirip-telep (akkor Lenin-telep) kilenc ikerháza, ez volt a tulajdonképpeni első bányásztelep (Jármai 1990). Ezek küllemükben jelentős hasonlóságot mutatnak más magyarországi bányatelepeken épült az ún. bányász saját házakkal.

²² Ale Éva felvétele

19. kép: A Csirip-telep házai²³

A fentiekben láthattunk ugyan példát a típusterves építkezés megjelenésére, de megállapíthatjuk, hogy a tradíciókkal rendelkező, hosszú múltra visszatekintő Dudar esetében még a népi építészet nyomai is felfedezhetők az 1940-es években.

1950-es évek

A szocreál, mely már 1948-tól jelen volt, a hatalom nyomására került hegemon helyzetbe 1951-55 között a magyarországi építészetben. Az építőipar államosításával és a gazdasági szűkösség megjelenésével egy időben a magántervezés egyre inkább háttérbe szorult: tervezőintézeteket és ezzel együtt típusterveket hoztak létre ebben az időszakban.

Célkitűzés volt a hatalom részéről a vidék fejlesztése is. A népi hagyományok továbbélése helyett az állami tervezőirodák irányítása alá került a falu építésze is. *„Élénk vita folyt arról, hogy milyen lakóházakat kapjon a vidéki lakosság: merőben új felfogással készült otthonokat, vagy a hagyományos faluképbe illeszkedő, de komfortosabb, a kor városi igényeihez közeledő házakat.”* (Tamáska 2011:25) A népi építészetnek felkínált típustervek túlságosan racionálisnak és kimértnek bizonyultak (Tamáska 2011).

Az '50-es években a „társasházi építkezéseket” kísérhetjük végig Dudaron. Olyan épületekről van szó, melyek típusossága megkérdőjelezhetetlen.

Dudaron 1951-ben készült el az Iker akna mellett (a mai Készenléti lakások utcában) az úgynevezett készenléti lakótelep, hiszen az érkező mérnököket el kellett szállásolni valahol. A szabványablakokkal, szabványalaprajzokkal készült vasbeton szerkezetű, sátortetős épületek külső homlokzata minden ornamentikát mellőz, díszítésüket a terméskövel végigrakott talapzat és ablakkeretek jelentik.

²³ Boross – Márkusné 2000

20. kép: A készenléti, 2012

Több tömbház a két készenléti társasházon kívül nem épült Dudaron, mivel a bányában dolgozók jelentős része vagy már rendelkezett dudari otthonnal, vagy más településről járt be dolgozni.

Építésőkre azért volt szükség, hogy ha valamelyik ház annyira megrongálódik a falupillér fejtésének következtében, hogy szanálni kell, akkor a benne lakókat a „készenléti” telepíthessék.

A készenléti építési körülményeiről mesél az egyik dudari interjúalanyom: *„A telkünk alá lett bányászva, és nem tudtunk építeni, így kerültünk ebbe a közös házba. Eztet a bánya építette, '50-be. Rabok építették. Azt ugye bányászoknak lett kiosztva, úgy volt ez, hogy a bányai vezetőknek, meg a mérnökségnek lesz. Most már tíz éve is, hogy körülbelül eladta a bánya. Aztán ugye igyekezett mindenki megvenni. Sajátunk. Vannak hozzá oldalt kis kert, baromfiudvar van hátul.”*²⁴

Az aláfejtés ideje alatt építési tilalom volt érvényben azokon a területeken, amelyek fokozott omlásveszélynek voltak kitéve (például a mai Dózsa György utcán), ezért újabb házak csak a mai Erdősor utcán készülhettek.

Az '50-es években épült házak esetében megállapítható, hogy legtöbbjük városias jelleget kapott. Ez jól alátámasztja az 1950-es évekre jellemző, tágabban jelentkező urbanizációs folyamatot. *„A városi életforma (...) meghódította a magyar falvakat.”* (Tamáska 2006:39)

A dudari bánya egyébként nemcsak Dudar sorsát határozta meg. A környező falvakban, és még Zircen is kedvező hatást fejtett ki. Zircen társasházak mellett a BSH (BányászSaját Ház) sora épült, melyek családi építési program keretében készültek el.

²⁴ Interjúrészlet T.N.-nel, 2012. 09. 19, Dudar.

1960-as évek

A falusi építészetben az '50-es évek végére, de leginkább az 1960-as években jelenik meg a legújabb divat, a városiasodás szimbólumát jelentő, az urbanizációs igényeket kifejező sátortetős kockaház.

21. kép: Vasbetonnal megerősített kockaház, 2012²⁵

A falusi építészetet jellemző elemek jelennek meg, ötvözve a modernnel. A hely, a régió szelleméhez alkalmazkodó, strukturalista gondolkodás, és az angolszász építészet-hez való visszakapcsolódás, valamint a formateremtés szabadsága mellett új anyagok is alkalmazásra kerülnek ettől az időszaktól kezdve, mint például a terméskő.

„A falusiak képviselte urbanizációs erővonal és a hatalom részéről felkínált títustervek az ötvenes évek végére furcsa kompromisszumot szültek: a négyzetes alapú, sátortetős kockaházat. (...) A hatalom részéről (...) az épülettípus feladását jelentette a kapitalizálódásra hajlamos paraszti mentalitásnak, míg az építkezők szemében a városiasodás szimbóluma (...) lett a kockaház.” (Tamáska 2011:27)

A hatvanas években a vidéki emberek korszerűnek tartották a kockaházat. Akkor kezdett rohamosan elszaporodni, amikor a korábbi falusi építőhagyomány az 1950-60-as években elvesztette befolyását. (Tamáska 2011)

Ez a bányászfalut, Dudart sem kerülhette el. A 20. század egyik legjellegzetesebb népi épülete a sátortetős kockaház a faluban is terjedni kezdett.

Nemcsak a títusterves építkezés kényszere jelenik meg ebben, hanem a korabeli építkezés „divatjelenségének” is tekinthetjük a kockaházat (Sári 2009). Ezek az olcsó, a hazai építési hagyományokon alapuló városias épületek tökéletesen illeszkedtek és illeszkednek ma is a falu arculatába.

²⁵ Legeza Borbála felvétele

22. kép: Gazdasági épületekkel kiegészített kockaház, 2012²⁶

Ezeknél a házaknál a szabványalaprajz mellett újdonság volt az új anyagnak, a téglának a felhasználása. Az pedig az életmód változására is hatást gyakorolt, hogy megjelent benne a fürdőszoba és a reprezentációs célú nappali (Sári 2009).

Ma is számos példát találhatunk a faluban gazdasági épületekkel kibővített, sok helyen megerősített házakra is.

1970-es évek

Az 1970-es évektől növekedett meg a második gazdaság szerepe. Mindenki, aki csak tudott, igyekezett hasznot húzni belőle vagy a háztáji gazdaságok révén, vagy a '80-as évektől beinduló kisvállalkozások révén (Valuch 2005).

A vidéki építészetben ekkor egy új, modern lakóháztípus jelent meg: a több generáció együttélésére alkalmas, emeletes családi ház (Tamáska 2011).

Az emeletes családi ház kialakulása a legtöbb esetben csupán a tetőtér beépítésével járt együtt, de lényegében ez azt is jelentette, hogy a korábbi horizontális terjeszkedés helyett a lakóházak vertikálisan, felfelé kezdtek növekedni.

A cél alapvetően a több generáció együttélésének biztosítása lett volna, azonban ekkor a családformák és szerkezetek már változóban voltak, így a bővítés többnyire csak az élettér megnövekedésével járó igényeket elégítette ki (Tamáska 2011).

²⁶ Legeza Borbála felvétele

23. kép: Emeletes családi háztípus, 2012

Ezek az épületek Dudaron is megjelennek. Formájukban kétségtelenül városias hangulatot idéznek, csupán néhány típuselem jelenik meg rajtuk. „*Ilyen az erkély, a beépíthető tetőtér, a hangsúlyos nyeregtető és az emeletráépítés.*” (Tamáska 2011:29)

Az 1980-as évektől napjainkig

A pártállam bukása és a rendszerváltás időszakában, annak ellenére, hogy a 80-as éveket gazdasági dekonjunktúra jellemezte, már a nyugati világ tendenciáival is kezdett Magyarország lépést tartani építészeti szempontból.

A '80-as években a második gazdaságból fakadó növekvő jólétnek, „maszerekolásnak” köszönhetően családi házak sora épült Dudaron ott, ahol nem volt érvényben az építési tilalom. A házakon már jól megfigyelhető egy stílusváltás, az építészetben már a posztmodern elemei is jelentkeznek.

24. kép: Emeletes családi háztípus, 2012

„A hozzátoldott előtetők, a dísz téglasorok, a felapplikált népies elemek, a tájjelleget hangsúlyozó spaletták jelzik a változás irányát. (...) Gyorsan elterjedt a nyugatinak vélt barna-fehér színekombináció, a hosszanti kiugró erkélyes „tirol” és a meredek sátozottós „alpesi ház”. (...) A szűk kínálatban kapható típusházak egyre kevésbé voltak képesek kielégíteni a széteső ízlésvilágokat. (...) Az egyéni választás jelentkezett.” (Tamáska 2011:29)

25. kép: Az egyéni választás, 2012

Megjelenésében ezek a házak már sokkal nagyobb változatosságot mutatnak, szinte egyénieskedő világot tükröznek. „*A városi minták követése, a hagyományos (...) falutól való eltávolodás a földszintes beépítéssel való szakításban is megmutatkozik.*” (Tamáska 2006:46)

A rendszerváltás nemcsak az üzemek bezárásával járt együtt, hanem az építkezéseken is nyomot hagyott mindkét település esetén. Ebből az aspektusból elmondható, hogy kevés ház épül, nem mennyiségi, hanem jóval inkább a reprezentációs, magáncélú, amerikai mintára történő építkezés kerül előtérbe, egészen napjainkig.

26. kép: Az elzárkózás motívuma, a zárt kerítés, 2012

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Boross István–Márkusné Vörös Hajnalka (2000): *Dudar*. Száz magyar falu könyvesháza Kht., Budapest.
- Dudar (2012): *Dudar község honlapja*. <http://www.dudar.hu/> (Letöltés: 2012. 11. 07.)
- Földesi László (2000): *Sport*. In: Szalontay Zoltán (szerk.): *Dudar a Bakonyban*. Faa-Produkt Kft., Veszprém, 123-127.
- Földesi László (2009): *Bányásznap*. Dudari Krónika, XI. évf./2. szám, Dudar.
- Horváth József, szerk. (1988): *A Bakony Művek 50 éve*. Foto-Press Kiadó, Budapest.
- Horváth Lajos (2000): *Katolikus egyházközség és templom Dudaron*. In: Szalontay Zoltán (szerk.): *Dudar a Bakonyban*. Faa Produkt Kft., Veszprém. 163-167.
- Jármai Ervin (1990): *A dudari szénbányászat története*. Veszprém Megyei Szénbányák, Veszprém.
- Jármai Ervin (1994): *Szent Borbála a bányászok védőszentje*. Észak-Dunántúli Bányavagyon-hasznosító Rt., Veszprém.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2006): *Intézménymimika 2. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest*.
- Kovalovszky Márta (1991): *Kegyeltszolgáltatás*. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina Kiadó, Budapest, 91-103.
- Prakfalvi Endre (2002): *A 20. század második felének építésze*. In: Beke László (főszerk.): *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Corvina Kiadó, Budapest, 253-301.
- Sári Zsolt (2009): *Típusterves építkezés és az életmód átalakulásának kapcsolata*. In: Cseri Miklós – Sári Zsolt (szerk.): *Vidéki életmódváltozások a 20. században*. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre, 21-51.
- Sinkó Katalin (1991): *A nemzeti emlékmű és a nemzeti tudat változásai*. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Corvina Kiadó, Budapest, 9-45.
- Tamáská Máté (2006): *Hagyományos és modern falusi lakóházak örökség-szociológiai vizsgálata*. Szociológiai Szemle, 2006/4. 36-62.
- Tamáská Máté (2011): *A vidéki tér emlékezete*. Martin Opitz Kiadó, Budapest.
- Turai Lajos (1990): *Hűség a Bakonyhoz*. Váralja Mgtasz, Bakonyszentkirály.
- Vadon Tamás (2000): *Az evangéliumi pünkösdi közösség dudari gyülekezete*. In: Szalontay Zoltán (szerk.): *Dudar a Bakonyban*. Faa-Produkt Kft., Veszprém. 168-173.
- Valuch Tibor (2005): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Osiris Kiadó, Budapest.